

АДЖАРСКИЯТ СВЕЩЕНОМЪЧЕНИК ОТЕЦ КЪНЧО ГЕНКОВ (1840 - 1877) – НОВИ АРХИВНИ ДАННИ ЗА ПОДВИГА И КОНЧИНАТА МУ

Ивайло Василев

докторант в катедра Практическо богословие
Богословски факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме: Къню Генков (р. 1840 г.) е първородният син на зографа Генко (Георги) Кръстев, син на Кръстьо Захариев (стари) от известния тревненски зографски род Захаријеви. Усвоява занаята на бащите си, което правят всички момчета в семейството. От 1864 г. идва в с. Аджар да стенописва новопостроената църква „Св. апли Петър и Павел“. В Аджар (днес с. Свежен) се жени за съпругата си Стоя, призван е към свещенство по примера на чичо му Петър и е ръкоположен и назначен на енорийска служба в същото село на 9 юни 1869 г. (ст. ст.), както става ясно от открития в хода на изследването ни указ №1 от 10 януари 1909 г. на Св. Синод, публикуван в бр. 5 на ЦВ. Последният постановява изплащането на инвалидна вдовишка пенсия на Стоя Кънева, защото мъжът ѝ „е бил убит от турците през 1877“. Тези сведения хвърлят нова светлина върху живота и подвига на аджарския духовник и тревненски зограф, като ни откриват, че той завършва жизнения си път като мъченик за вярата. Изследователите на живота на о. Къню считат, че той завършва пътя си през 1924 г. в Трявна, поради което и настоящото изследване взема за своя задача да провери, установи и коригира, ако е необходимо, грешката на предшествениците ни, като проследи известното за нашия духовник и непознат свещеномъченик и го съпостави със съществуващите извори и налични данни, откривайки звездата му на небосклона на българската святост в ново време на нашата съвременна общественост.

Ivaylo Vasilev –

PhD student in Pastoral Theology at Sofia University's Faculty of Theology.

New Archival Data on the Passing and Struggle of the Hieromartyr Kancho from Adzhar in Bulgaria (1840 – 1877)

Abstract: Kancho (Krastyo) Genkov (b. 1840) is the first-born son in the family of the icon-painter Genko (Georgi) Krastev, son of Krastyo Zahariiev (the old) from the reputed family of the Zaharievs in Tryavna. He masters the art of his fathers, as the boys in his family do. From 1864 he is found in the village of Adzhar, tasked to paint the frescoes of the newly-constructed church of the holy apostles Peter and Paul. In Adzhar (today the village of Svezhen, near Karlovo, Plovdiv) he is married to his wife Stoya, called to priesthood similarly as was his uncle Peter, and is elevated to the dignity of priest, appointed in the same parish on June 9, 1869 (old style), as becomes clear from a decree from the Holy Synod of the Bulgarian church, recovered in the course of this study. The same decree states that presbytera Stoya is to receive a widow's allowance for her late very same husband, priest in the village of Adzhar, was murdered by the Turks in 1877. This document makes it clear that Fr. Kancho is a witness for the faith and spends the last days of his life as a new martyr, which was unknown to us. Those who have studied the life of Fr. Kancho consider that he passes away on 1924 in Tryavna. For this reason the present study ascertains and corrects the mistake of previous authors by following up on what is known of our spiritual father and here-to-forth unknown hieromartyr by analyzing it in the light of the existing sources, and thus revealing his sainthood to our contemporary audience.

Българската история се разкрива и създава от големи и малки личности, идващи от известни и по-малко известни места. Едно малко, но заслужаващо известност на национално ниво възрожденско българско село, Аджар (дн. Свежен), крие неговата недоразказана история, свързана с драгоценното за българина – вярата. Недоразказана е историята му, но още и забравена и недопроучена (Бонева 2020:237).

Тази статия има за обект на изследване новата църковна история на село Свежен и предмет – живота и подвига на един български възрожденски зограф и свещеник, служил в селото, известен като отец Кънчо Генков в българската изкуствоведска литература, или като отец Кънчо Зографа в Аджар, където служи до края на живота си. Забележителното в него е не само това, че е иконописец от един от двата най-известни тревненски зографски рода (Захариевци) или че е приел свещенически сан, а това, което открихме, и което ни подбуди да напишем настоящия текст като писмено свидетелство за намереното. Откритието ни и повод за настоящата статия е Указ на Св. Синод на БПЦ (1909: т. 15), който постановява пенсия на вдовицата на аджарския свещеник Кънчо, поради това, че последният е „убит от турците“ по време на „Страшното“, 1877 г.

Имайки един мъченик за вярата според този новооткрит (забравен) изворов документ, изследването на живота му непременно трябваше да се състои. Водени от убеждението на св. Григорий Богослов (2017: 191), че „човек по-добре да допринесе с каквото може, отколкото да не положи никакво усилие“, предлагаме следващите страници на вниманието на нашите читатели.

Настоящата статия си поставя задачата да провери, установи и коригира, ако е необходимо, данните за живота и кончината на о. Кънчо Генков (тъй като изкуствоведската литература счита за дата на кончината му 1924 г.), като проследи известното за нашия духовник и непознат свещеномъченик и го съпостави със съществуващите извори и налични данни, откривайки звездата му на небосклона на българската святост в ново време на нашата съвременна общественост. Тя започва с кратък преглед на историята на просиялото село Аджар (Свежен) в ново време и значението му за България и вярата, продължава с известното за живота на о. Кънчо и завършва с представяне на откритите документи и извори за мъченическата му кончина и подвиг по време на „Страшното“ в Аджар, 1877 г.

СТАРИНИ

Предполага се, че село Аджар, в което служи о. Кънчо, е основано след падането на Търновското царство (1393 г.), тъй като няма открити основания за по-ранно съществуване на селището. Местната традиция, както и в други села, говори за старата аристокрация, която след

разгрома на военното опълчение намира пристан в сегашното разположение на селото и се заселва там (О. Ф. Балтов 1978). Алтернативна теория на местния приснопаметен културолог Евгений Василев, споделена ми на терен през 2010 г., е базирана на близостта в наименованието на селото с едноименната грузинска автономна република и това, че и в Аджар хората се знаят само по две имена, лично и бащино; в нея се счита, че заселването на селото е свързано с основаването на Бачковския манастир от Бакуриани през XI век. И двете теории остават недоказани.

В непосредствена близост до селото е известно наличие на поне 6 раннохристиянски църкви – параклиси от V век (О. П. Божков 1932: 5). Един от тях е нововъзстановеният и обновен „манастир“, както го наричат местните, макар да нямаме сведения за монашеско присъствие там. Той се намира югоизточно от селцето и е издигнат от дългогодишния аджарски енорийски свещеник о. П. Божков Куков през 30-те години на миналия век. И до днес носи името храм „Рождество Богородично“ (Йорданов 2012). Миналата година служител на горското стопанство попада на останките на втора раннохристиянска църква, чието местоположение е посочено от о. Петър Божков през 1932 г. (Матева 2022).

АДЖАРСКА КНИЖОВНА ШКОЛА

След възрожденската си архитектура, предвид че Свежен е обявен с разпореждане на МС №55 от 26 ноември 1987 г. за архитектурен и исторически резерват със 110 обекта – къщи (Бонева 2020: 232), Аджар е най-вече известен с неговата книжовна школа, изявила се най-силно през XVII век. Неин център е местният храм „Св. Георги“ (опожарен от турците през 1877 г.), който поддържа едно от първите килийни училища в България, което някои изследователи считат, че изпълнявало функции и на училище за свещеници, предвид големия брой преписи на книги с богослужебна литература.

Книжовно-просветителската школа през XVII век, чиито видни представители са поп Живко, йерей Недялко, даскал Филип Недялков и следовници, изписва над 11 ръкописа – книги (Дончева-Панайотова 2015; Радославова 2020:115). Някои от тях са Часослов и Цветен триод от 1636 г. (ПНБ 73), Аджарски сборник (НБКМ 326), Аджарско евангелие от 1652 г. (НБКМ 1364), Аджарски дамаскин от 1686 г. (БРАН 24.4.32), Празничен миней от края на XVIII в. (ВТМ 6252), Псалтири (ХМ 154; ЦСВП Slav. 1; НБКМ 462), Требници (НБКМ 972; ПНБ 86; ЦИАИ 940), Четириевангелие (ПНБ 142). Даскал Стайко Граматик, който работи през XVIII в., оставя добавки към Октоих през 1760 г. (ПНБ 37).

За школата неотдавна бе публикувана фундаментална монография от проф. Невяна Дончева-Панайотова, която издигна значението ѝ в общественото знание у нас. По нейните

думи, Аджар (Свежен) е „едно от най-оживените и най-продуктивните средища на българската просвета, книжовност и духовност през епохата“ (Дончева-Панайотова 2015: 15). По случай 145-годишнината си Националната библиотека през 2023 г. издаде лимитирана серия фототипно издание на Аджарското четвроевангелие от 1652 г. с встъпителна статия за историята на селото и книжовната школа от д-р Диляна Радославова (2020).

Значението на възрожденското просветителско дело в Аджар е извън обхвата на тази статия, но ще се задоволим да посочим, че селото има богата книжовна история и е един от центровете на просвета, вяра и дух по българските земи през XVII и XVIII век. В благоприятните му години, то има поне трима активни свещеници, които обгрижват енорията. Любопитно е да се постави въпросът дали двамата известни даскали (Филип и Стайко) не са имали не само илюстраторски умения, но дали не са се занимавали и с иконопис, предвид това, че в Трявна например прозвището даскал се свързва със зографското изкуство (Сапунджиева 2016: 88). Не е изключено о. Кънчо Генков, който във втората половина на XIX идва в Аджар, да не е първият зограф в селото.

ОТЕЦ КЪНЧО АДЖАРСКИ

Според наличните данни о. Кънчо Аджарски, или поп Къню Генков както е известен, е роден 1840 г. (Василев 1965:73). Първороден син на Генко Кр. Захариев¹ (1814 – 1886), Кънчо е внук на Кръстю Захариев (1781 – 1850), който е „автор на най-значимите стенописи, изписани от ръката на тревненски зограф“ според Л. Цанева (2013: 26). Израства с тримата си братя, изучавайки зографския занаят и изкуство в семейството.

През 1864 г. идва в с. Аджар да работи по новоизградената църква според местната кондика (О. Ф. Балтов 1979:8), поръчана в Свежен, както и във всички църкви в Пловдивска епархия по искане на Пловдивския митрополит Варлаам (1905 – 1986) през 1979 г.² Тук се жени за съпругата си Стоя³ и има син на име Христо (Пак там). Ръкоположен е през юни 1869 г.⁴ за енорийски свещеник в Свежен.

Според цитираната кондика с автор о. Филип Балтов, о. Кънчо „с голямо майсторство“ изографисва местния храм, от която работа към 1979 г. „всичко е повредено, с изключение на

¹ Генко – производно на Георги. И в Свежен се използва; моят прадядо е кръстен Генко. По същия начин и Кънчо или Къню идва от Кръстю.

² Авторът, председател на храмовото настоятелство и архиерейски наместник на Карловска духовна околия, о. Филип Балтов, използва множество писмени и устни източници. Кондиката възлиза на 12 печатни страници и е главен източник.

³ Нейното име знаем от новооткрития документ, който е предмет на изследването ни и за който става дума по-долу.

⁴ Датировката е въз основа на новооткрития документ, от който разбираме датата на кончината и трудовия стаж на о. Кънчо, и на който обръщаме внимание в последващите страници.

три икони на средния свод“. В Кочмаларе, Карловско (дн. Отец Паисиево), о. Кънчо също работи, но и там има пожар, а по останалите по-стари икони и стенописи липсва негов автограф, както установихме при наше проучване на терен през 2023 г. Тревненският майстор изписва църквата „Св. Георги“ в с. Асеново, Търновско през 1873 г., което разбираме от публикувано анкетно проучване на Ив. Бонева (1985: 225).

Изследователите, които пишат за него, датират кончината му към 1924 г. (Василев 1965: 73; (Цанева 2013: 30). Пръв тази дата посочва Асен Василев, който работи предимно с интервюта на терен, а по-късните автори следват датировката му. О. Ф. Балтов (1979: 8) например също пише в Кондиката на храм „Св. св. Петър и Павел“ в Свежен, че о. Кънчо „в старините си се завърнал в Трявна, а попадията и сина му Христо останали в с. Аджар, където по-късно и те починаха“. От това изречение може би следва да разбираме, че о. Кънчо няма живи наследници. Както предстои да покажем обаче, в изкуствоведската литература е допусната грешка, тъй като о. Кънчо Генков загива мъченически през 1877 г. в Аджар по време на „Страшното“.

„СТРАШНОТО“ И „КАСАПНЯТА“

„Тоя храмъ на Св. апостоли Петра и Павла ся въздигна от основите на 1866 година, а въ въстанието 1877 год., като изгориха въ селото ни 700 до 800 къщи и избиха 850 до 900 души чловеци, опустошиха и храма и обновява ся пакъ въ 1880 год. и ся извършва Богослужение. Въ това время е свещеникъ сакеларий попъ Петър попъ Стояновъ. Градецъ Аджаръ 1880 г юний 24-тий день.“

Това е текстът на наскоро открит от местния археолог Иво Тавитян надпис с мастило върху дървена рамка в местната църква (Георгиева 2020), който посочва точния брой загинали през кървавата епопея от лятото на 1877 г., която се разразява в Аджар. Знае се, че половината жители на процъфтяващото до тогава село са избити, а почти всяко семейство днес пази родови спомени от „военновременната трагедия“ (ср. Бонева 2020: 235), настъпила след загубата на Предния отряд на Руската армия, предвождан от Йосиф Гурко в Стара Загора през юли 1877 – от първия период на военни действия на Руско-турската освободителна война. За сравнение, авторът на аджарската кондика о. Филип Балтов (1979: 5) цитира числото 734 убити в селото, а паметната плоча поставена в местността „Касапнята“ – 650.

След оттеглянето на русите към Шипка, в Аджар през август 1877 г. настъпват турските орди с „башибозук и всякаква сган. Турците, колят, грабят, бият, изнасилват нещастните аджарци до декември на същата година. Накрая и запалват селото“, разказва с няколко думи ужаса, преживяли аджарци, Иво Тавитян (2020). Оцелелите бягат извън селото в посока с. Александрово, Габарево и Габрово.

С входа им, „черкезите и башибозукът почнали да обикалят къщите за плячка и където намирали мъже, ги избивали“ (Мачева 2021), а по друг записан спомен, „откъдето минат грабят, колят и палят“ (Николова 2019). Убити са и първенците на селото на мястото, наречено и на паметната плоча „Касапнята“, включително главният учител на местното училище Даскал Гено Серафимов, син на мон. Серафим Хилендарски и трети братовчед на йеродякон Игнатий (Васил Левски). Племенникът на един от оцелелите свидетели описва спомените на вуйчо си:

От събраните в училището мъже и младежи от сечта се спасил само един – връсник на вуйчо. Изблъсквали ги отвътре навън, а други, застанали пред вратата, със силен замах на ятагана им отсичали главите. Ударът върху тоя щастливец попаднал в страни на черепа. Останал между камарата трупове, през нощта той, цял окървавен, успял да се измъкне и после бил излекуван от своите (Капелков 1970: 22 – 23)

Цивилните жертви, дадени от Аджар за Освобождението на България, жертви-мъченици са равни по брой на тези в Карлово и не по-малки от останалите подбалкански градове и села. Това, което не бе известно, е че и аджарци, подобно на батачани с техните о. Петър и о. Нейчо, имат свой свещеник-мъченик, отдал живота си в служба на неговите пасоми. Това е о. Кънчо Генков (Зографа).

„УБИТ ОТ ТУРЦИТЕ“

В хода на проучването ни за магистърска теза в Богословски факултет през 2019 г.⁵ се натъкнахме на документ, издаден от Св. Синод на Българската екзархия (тогава), който пробуди нашия интерес към живота и делото на о. Кънчо Генков. Въпросният Указ на Св. Синод на Българската екзархия №1 от 10 януари 1909 г., бр. 5 на ЦВ, 1910 г., гласи:

на свещеническата вдовица Стоя Кънева, живуща в с. Аджар, Карловска околия, съпруга на покойния свещеник Кънчо Генков⁶, който след изслужване 8 години, 2 месеца и 5 дни на енорийска служба, е убит от турците през 1877 година, се определя годишна инвалидна пенсия, като на сама вдовица...

Тъй като текстът е еднозначен, няма да коментираме широко. В изкуствоведската ни литература изглежда е допусната грешка в датировката на кончината на о. Кънчо, тъй като според новооткрития документ той не доживява 1924 г. Новата информация коригира и грешката в местната кондика, където пише, че той на старини се преселва в Трявна без жена си

⁵ В нея за пръв път се споменава и за мъченическата кончина на о. Кънчо в ново време. Вж. Василев, Ивайло 2020 Културно-просветна и социално-милосърдна дейност в Пловдивска епархия: традиции и съвременни аспекти, Магистърска теза, Богословски факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, с. 5.

⁶ При набора на текста от ЦВ са допуснали техническа грешка и написали Пенков, вместо Генков, но без съмнение, друг свещеник Кънчо в Аджар няма, затова даваме тук правилната фамилия.

и сина си, като ги оставя сами, която така или иначе будеше съмнение поради нелогичната си вътрешна логика. След консултация с регистрите на починалите в Трявна, през 1924 г. се потвърди, че няма починал с името на нашия свещеник-зограф⁷. Не разполагаме и с данни за негови дела, като иконопис или автограф, изобщо сведение за негови след 1877 г., макар да положихме усилия да открием нещо, което би опровергало откритото от нас.

Търсейки друго потвърждение на написаното в синодалния указ, потърсихме в местните аджарски книги. В църковния архив на с. Свежен, съхраняващ се в кметството, открихме следното удостоверение за трудов стаж, издадено на Стоя Кънева № 63 / 30.8.1909 г. Възможно е този документ да е послужил пред Св. Синод за уточняване размера на пенсията. Публикуваме неговия текст:

Удостоверява се подписа на пенсионираната вдовица Стоя Кънева върху заявление за пенсионната ѝ книжка за месец май 1909 година.

От удостоверението разбираме, че към 1909 година Стоя, съпругата на о. Кънчо, е вдовица. Възможно е тя да е работила при аджарския храм, може би като клисарка, тъй като ѝ е издадено именно от него удостоверение за трудов стаж. Открихме и последни данни (вероятно) за нея, а именно позиция 61 в регистър на умиралията от 1911 г., указващ кончината в Аджар на Стоя П. Кръстева на 70 г. на 27 ноември, регистрирана от ст. ик. Христо Лилов в Книга за умиралията (1888 – 1918: 53 – 54). Може би това е именно съпругата на о. Кънчо, предвид, че Кънчо идва от Кръстьо, а жените се записват и изобщо знаят в селото и до миналия век по имената на мъжете им.

Знаменателно е откритието на неизвестен за нас новомъченик, при това йерей на Българската църква, пострадал при покушението на агаряни срещу църквата и населението на с. Аджар. В последните години местните жители издигат паметта на жертвите и откриват нови и нови непубликувани до днес спомени и артефакти, свидетелстващи за голямата трагедия от 1877 г. Нека да си пожелаем това да бъде само началото и светилникът на вярата и паметта никога да не угасва, за да имат и бъдеще нашите род и свят.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящата статия изложи накратко контекста на историята на средногорското село Свежен, стоящо навръх планина между Карлово и Брезово, за неговите старини и мъченичество през 1877 г. Тази нова страница от историята му е и неговият апогей, защото той дава „до 900“ жертви-мъченици за вяра и род. Изследването осветява и поставя нависоко, като на светилник,

⁷ По данни от г-жа Теодора Станчева.

ново светило от тази страница, което „да свети на всички“ (Мат. 15: 14 – 15) – живота, подвига и мъченическата кончина на местния енорийски свещеник-зограф, наследник на Захариевската тревненска фамилия, о. Кънчо Генков.

Указът на Св. Синод №1 от 10 януари 1909 г., бр. 5 на ЦВ, 1910 г. в това отношение служи за неоспоримо свидетелство за насилствената кончина на о. Кънчо Генков, като на „убит от турците през 1877 г.“. Църковният архив в Свежен също разкрива добре запазено удостоверение от 1909 г., в което е записано, че Стоя Кънева (презвитерата на о. Кънчо) е вдовица през същата година. От откритото достигахме до заключението, че изкуствоведите са допуснали грешка, като неправилно са посочили дата на кончината на о. Кънчо Генков към 1924 г. Това се следва и от местния изследовател и свещеник, автор на кондиката на селото, който пише, че отецът се преселил в Трявна без жената и детето си „на старини“. Няма открити данни за действия или трудове на о. Кънчо след посочената датировка на мъченическата му кончина през август 1877, по време на „Страшното“, в неговата енория.

Значението на мъченичеството е велико за рода и вярата. Българската земя е напоена с кръвта на светци, отдали живота си Бога и ближния, по което те са светли и свети пред Него, по чест и ходатаи за техните родственици, които оставят на земята, т.е. нас – техните чеда. Несъмнено за село Свежен, за потомците на оцелелите страшната трагедия от 1877 г., но и за всеки българин, който пази вярата и историята на предците си, по повелята на Апостолът на народите (Евр. 13:7), мъченическата кончина на местния отец Кънчо, открита в ново време, е от високо и непреходно значение. Молитвите му да имаме!

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Бонева, Вера 2020 *Възрожденският исторически резерват в село Свежен, област Пловдив*. В: Научни трудове на Университета по библиотекознание и информационни технологии, 18, 232 – 238

Бонева, Иванка 1985 *Териториално агресия на тревненските майстори. Справочници за резбари, зографи и строители*. В: Тревненска художествена школа: Доклади и съобщения от научната конференция, посветена на Тревненската художествена школа и нейното изучаване, Габрово – Трявна, 30 – 31 октомври 1980 г., ОФ, София.

Василев, Асен 1965 *Български възрожденски майстори: Живописци, резбари, строители*. София, Наука и изкуство

Василев, Ивайло 2020 *Културно-просветна и социално-милосърдна дейност в Пловдивска епархия: традиции и съвременни аспекти*, Непубликувана магистърска теза, Богословски факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“

Георгиева, Аделина 2020 *Надпис в църква разкрива клане като в Батак*, България днес, 28.6.2020, <https://www.bgdn.es.bg/bulgaria/article/8748824> (Достъпен 30/11/2023)

Дончева - Панайотова, Н. *Аджарски книжовници - илюстратори от XVII век*. Веста, Велико Търново, 2015.

Матева, Таня 2022 *Откриха раннохристиянска църква в гората край село Свежен*, БНТ, България в 60 минути, 4.7.2022 г. <https://bnt.bg/news/otkriha-rannohristiyanska-carkva-v-gorata-krai-selo-svezhen-v324164-307939news.html?page=13> (Достъпен 30/11/2023)

О. Петър Божков 1932 *Старини около с. Аджар*, Печатница на Иван Г. Йонов, Пловдив.

О. Филип Балтов 1979 *Кондика на Храм „Св. св. апли Петър и Павел“*, с. Свежен – Пловдивски окръг, Карловска духовна околия, Библиотека на Пловдивска митрополия, Пловдив (ДА – Пловдив, ф. 1792, оп. 1, а.е. 89а)

Капелков, Спас 1970 *Ловец на див мед*, Самиздат, 22 -- 23.

Сапунджиева, Ваня 2016 *Зографи отвъд границите: възникването на Тревненската художествена школа в контекста на Балканското изкуство XVII – XVIII в.*, Фондация „Покров Богородичен“, София

Йорданов, Руслан 2012 *Освещаване на храм „Рождество Богородично над с. Свежен“*, Официален уебсайт на Пловдивска света митрополия, 8.9.2022 г., www.plovdivskamitropolia.bg/6122-2022-09-08-13-39-42.html (Достъпен 29/11/2023)

Радославова, Диляна 2020 *Българската книжнина от XVII век: Центрове, книжовници, репертоар*. Изд. Център Боян Пенев, София.

Цанева, Люба 2013 *Зографи от Трявна*, Славена, София, 2013.

Николова, Антоанета 2019 *Имало едно време в Аджар*, Фейсбук група Аджар – История, 3.1.2019, <https://www.facebook.com/groups/604441199726945/posts/1122504101253983> (Достъпен 30/11/2023)

Мачева, Ели 2021 *История, записана от единственото дете на Лалю – сина му Константин Серафимов*, Фейсбук група Аджар – История, 16.04.2021, <https://www.facebook.com/groups/604441199726945/permalink/1820356431468743/> (Достъпен 30/11/2023)

Тавитян, Иво 2020 *Клането*, Фейсбук група Аджар -- История, 4.3.2020 г., <https://www.facebook.com/groups/604441199726945/posts/1463543400483383/> (Достъпен 30/11/2023)

Удостоверение № 63 / 30.8.1909 от Архива на храм Св. Св. Апли Петър и Павел, Свежен.

Указ на Св. Синод на Българската екзархия №1 от 10 януари 1909 г., бр. 5 на ЦВ, 1910 г.

Книга за умираанията (1888 – 1918), Храм „Св. св. апли Петър и Павел“ – с. Свежен, Пловдивска епархия, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=782483307012238&set=pcb.2521436891360690> (Достъпен на 30.11.2023)

Св. Григорий Богослов 2017 (St Gregory of Nazianzus). *Select Orations*, The Catholic University of America Press, Washington, D.C.

ПРИЛОЖЕНИЯ:

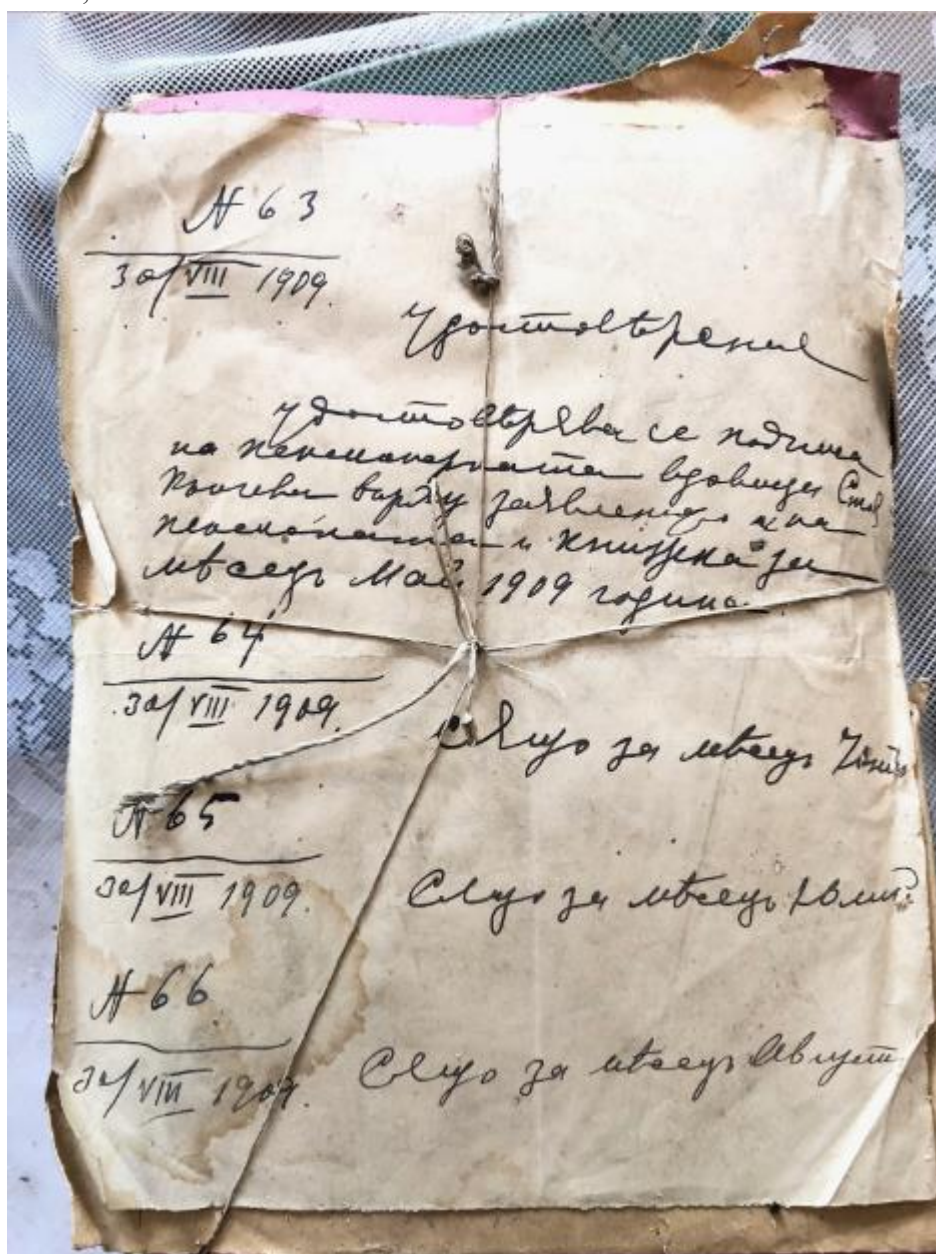
Приложение 1. Указ на Св. Синод на Българската екзархия №1 от 10 януари 1909 г., бр. 5 на ЦВ, 1910 г., т. 15.

Университетска библиотека "Св. Климент Охридски"

Църковен вестник : Официално издание на Българската православна църква - Българска патриаршия : Год. 11

- ▶ Год. 11, 8 януари 1910, Бр. 1
- ▶ Год. 11, 15 януари 1910, Бр. 2
- ▶ Год. 11, 22 януари 1910, Бр. 3
- ▶ Год. 11, 30 януари 1910, Бр. 4
- ▶ Год. 11, 6 февруари 1910, Бр. 5
- ▶ Год. 11, 13 февруари 1910, Бр. 6
- ▶ Год. 11, 19 февруари 1910, Бр. 7
- ▶ Год. 11, 27 февруари 1910, Бр. 8
- ▶ Год. 11, 5 март 1910, Бр. 9
- ▶ Год. 11, 13 март 1910, Бр. 10
- ▶ Год. 11, 20 март 1910, Бр. 11
- ▶ Год. 11, 27 март 1910, Бр. 12
- ▶ Год. 11, 3 април 1910, Бр. 13
- ▶ Год. 11, 10 април 1910, Бр. 14 и 15
- ▶ Год. 11, 17 април 1910, Бр. 16
- ▶ Год. 11, 30 април 1910, Бр. 17
- ▶ Год. 11, 7 май 1910, Бр. 18
- ▶ Год. 11, 15 май 1910, Бр. 19
- ▶ Год. 11, 22 май 1910, Бр. 20
- ▶ Год. 11, 29 май 1910, Бр. 21
- ▶ Год. 11, 5 юни 1910, Бр. 22
- ▶ Год. 11, 10 юни 1910, Бр. 23
- ▶ Год. 11, 19 юни 1910, Бр. 24

Приложение 2. Удостоверение №63 / 30.8.1909 от Архива на храм Св. Св. Апли Петър и Павел, Свежен.



Приложение 3. Книга за умираанията (1888 – 1918), Храм „Св. св. апли Петър и Павел“ – с. Свежен, Пловдивска епархия.

№ по ред	Име и презиме на мъртвеца	Името на града или селото, дъто е умрял.	Дата на умираването		Отъ кой полъ е мъртвецътъ: мъжъ или женски.	На колко години е билъ мъртвецътъ.	Въпросна нѣ на мъртвеца.	Мѣсторождение на мъртвеца.			Подписъ на Священника	Забѣлки
			Мѣсець	денъ				Градъ или село.	Округъ	Епархия		
61	Стефанъ М. Кривошея	Тудура	Ноември	17	мъжъ	42	Св. св. ап. Петър и Павел	Градъ	Округъ	Епархия	Св. св. ап. Петър и Павел	
62	Стефанъ С. Мичевицки	"	Декември	16	мъжъ	30	"	"	"	"	Св. св. ап. Петър и Павел	